

Knjižne ocene

Branislav Kojić, Stari balkanski gradovi, varoši in varošice

Institut za arhitekturu i urbanizam SR Srbije, Beograd 1976, str. 85

Branislav Kojić već se više godina bavi proučavanjem starih naselja u našoj zemlji i od njegovih većih radova treba spomenuti one objavljene u obliku knjiga, i to: Stara gradska i seoska arhitektura u Srbiji i Seoska arhitektura i turizam.

U ovom radu on je u neku ruku dao sintezu svojeg dosadašnjeg znanstveno-istraživačkog rada na terenu, što predstavlja i posebnu vrijednost ovoj knjizi. Ovaj puta autor obrađuje problem urbanističke baštine na jednom širem području Balkana kao značajnom čimbeniku u suvremenom razvoju naših naselja, a u okviru svetske tipologije urbanih struktura.

U predgovoru Kojić obrazlaže zbog čega je pristupio obradi ove teme. Stari balkanski gradovi oblikovani kroz dugu evoluciju sa svojim posebnim urbanističnim značajkama, pod utjecajem suvremene urbanizacije, naglo nestaju, ali u našem vremenu ima još sačuvanih, pa je došao posljednji trenutak da se oni prouče. Do danas je u svjetskoj povijesti arhitekture i urbanizma naš stari grad ulazio u opću kategoriju orijentalnih gradova Balkana, Bliskog Istoka i sjeverne Afrike. Međutim, naš balkanski grad ima svoje specifičnosti koje ga u ponečem odvajaju od već poznatog tipa orijentalnog grada, pa je i utvrđivanje te činjenice i temeljna svrha ovog znanstvenog rada.

U pristupnom dijelu Kojić objašnjava pojam „stari balkanski grad“ i time određuje bitna obilježja takvog naselja. Potom razmatra glavne etape u razvoju tih naselja i najposlije iznosi popis proučenih naselja, svrstanih po pokrajinama, s podacima o prosječnom broju stanovnika svakog naselja polovicom 19. stoljeća. Autor na 57 obradjenih naselja, utvrđuje njihovu rasprostranjenost na području Balkana, njihove zajedničke značajke u odnosu na urbanističku strukturu i komunalnu opremljenost i dolazi do zaključka, da je ovaj tip grada bio razvijen u Srbiji, istočnoj Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, Makedoniji, Bugarskoj, sjevernoj Grčkoj i Albaniji. Međutim, ti gradovi imaju i neka svoja lokalna svojstva, kao odraz različitih povijesnih, političkih, gospodarskih i općih prilika, što je uvjetovalo da su se pojavile i određene varijante u urbanističkoj slici starih balkanskih gradova.

Kojićeva studija sastoji se iz četiri osnovna poglavlja, značajna za dobivanje pojma o osobinama proučenih naselja, a to su: regionalne karakteristike, urbanistička sadržina, urbanistička struktura i arhitektura te arhitektura i izražajne karakteristike.

U okviru prvog poglavlja proučen je geografski i topografski položaj naselja, etničko podrijetlo naselja, postanak i vrijeme oblikovanja ter razvoju naselja na odredjenom teritoriju. U drugom poglavlju iznose se glavne karakteristike u urbanističkoj strukturi naselja, a potom se analiziraju elementi starog balkanskog grada: čaršija, pazarište, mahale, tvrđave, javne zgrade (crkve, džamije, bezistani, amami i dr.), zelenilo i voda, kao i značajnim urbanističkim elementima koji su ponegdje bogato zastupani u kućama (cvijeće i vinova loza). Treće poglavlje donosi zanimljive podatke o ulicama i uličnoj mreži ovih naselja, trgovima, blokovima zgrada i okućnici, broju stanovnika, gustoći naseljenosti i dr. U posljednjem poglavlju ove knjige ocrtan je arhitektonsko-urbanistički lik svakog proučenog naselja, a zatim se zasebno govori o njihovoj arhitekturi i najposlije o pitanjima rekonstrukcije i revitalizacije starog balkanskog grada.

Prema autorovim istraživanjima stari balkanski grad najviše je sličan gradovima u Bugarskoj, sjevernoj Grčkoj, Maloj Aziji i sjevernoj Africi. U ovakvom gradu ističu se: čaršija, specifični oblici javnih gradjevina, ulična mreža, podvojenost dvorišta i ulice u stambenim zonama, potpuna nepravilnost tih elemenata, a slikovitost naselja podvlače minareti i jablanovi.

Glavne razlike između našeg starog grada i drugih sličnih orijentalnih gradova, ogleda se u izgledu stambenih zona i stambenih zgrada. U našim krajevima stambeni dijelovi naselja nisu zbijeni, dvorišta su otvorenija i s više zelenila, a i kuće su neposrednije povezane s dvorištem. Na ovakvo oblikovanje našeg starog balkanskog grada utjecale su povoljne klimatske prilike, a potom višestoljetni mir, daleko od granica i poprišta ratova. Grad je zbog toga ostao prisnije povezan za svoju okolicu bez obrambenih zidova. U tom smislu kao urbanistički čimbenik pokraj objekata monumentalne arhitekture, građanska kuća oblikuje cjelokupno tkivo starog balkanskog grada. Građanska kuća po autorovom znanstvenom uvjerenju kojoj je njezin suštinski predstavnik stambena zgrada, dostigla je u svom razvoju visoku razinu stambene kulture.

Ovakav grad nema nikakve sličnosti s gradovima zapadne Evrope, gdje dominira skučenost, zidanje po vertikali i zatvaranje u obrambena utvrđenja. Jedina zajednička crta je nedostatak komunalnih uređaja.

Stari balkanski grad Srbije počeo je pomalo nestajati u drugoj polovici prošlog stoljeća, dok se u Makedoniji to događa poslije drugog svjetskog rata. Zanimljivo je da njegovo nestajanje nastupa naglo i da ga zamjenjuje naselje zasnivano na načelima evropskog urbanizma. Suvremena služba zaštite

spomenika kulture nastoji da sačuva „neke njegove elemente, koji bi svjedočili o nakadašnjim dostignućima balkanskog urbanizma“.

Iz svekolikog razmatranja autor je na kraju izvukao nekoliko važnih zaključaka. Među ostalim, da „stari blakanski grad u Srbiji, Makedoniji i istočnoj Crnoj Gori predstavlja posebnu vrstu urbanističke pojave sa svojstvenim karakteristikama koje ga izdvajaju iz redova sličnih kategorija u zapadnoj Evropi i u Aziji.“

Kroz čitavo djelo primjetna je upravo krajna pedantnost autora u opisima i analizama, velika kritičnost prema svakoj činjenici, ne samo prenesenoj iz literature nego i onoj utvrđenoj na terenskim proučavanjima. Stoga i nije nikakvo čudo, da je cijela Kojićeva knjiga prožeta bogatom dokumentacijom – skicama, šemama, katastarskim planovima i fotografijama. U svom analitičkom izlaganju gradje i sintetičkom načinu zaključivanja, utemeljenom na spoznaji znanstveno-istraživačkog rada na terenu, Kojićev rad predstavlja značajan i vrijedan doprinos poznavanju razvoju naših gradova u prošlosti.

Branko Pleše

Irene Winner, *A Slovenian Village Žerovnica*

Brown University Press, Providence, Rhode Island, 1971, strani 267, v angleščini

Knjiga o kmečkem naselju Žerovnica na Notranjskem kaže poskus monografske etnološko-sociološke študije ameriške antropologinje Irene Winner. Avtorica, ki se ukvarja z raziskovanjem vzhodnoevropskih dežel na univerzi Brown v severni Ameriki, je izbrala značilno kmečko vas v Sloveniji za svojo interdisciplinarno študijo. Na podlagi načrtnih priprav in posvetovanj s strokovnjaki je avtorica ugotovila, da je primerno izbrala kmečko vas Žerovnico, ki ima pomembno lego in ekološke pogoje za razvoj poljedelstva; na drugi strani pa so po drugi svetovni vojni vplivale na te prebivalce tudi sodobne reforme in družbene spremembe.

Avtorica je vsebino raziskovanj razdelila na tri dele. Tako v prvem delu obdeluje splošni zgodovinski oris Žerovnice od prazgodovine do leta 1948. V drugem delu obravnava družino, vaško družbeno ekonomsko strukturo in vpliv zunanjega sveta. V tretjem delu zajema celoten način življenja vaščanov in sicer vaško gospodarstvo, politično upravo, družbeni vidik vaškega življenja, vero, življenjske cikle vaščanov od rojstva do smrti, vprašanja modernizacije in kmetov pogled na svet.

V zgodovinskem pregledu vasi je Winnerjeva upoštevala vse možne vire, tako župnijski arhiv, šolska poročila, vaški arhiv, poročila gasilskega društva, knjižne vire, statistiko in pričevanja starejših informatorjev. Terensko delo je obsegalo intervjuje, udeležbo opazovanja in zapisovanje ljudskega izročila (pripovedke, pesmi).

V prvih raziskavah je avtorica obravnavala posamezne družine, vendar je delo razširila tudi na izobražene ljudi; ti so bili: ravnatelj šole, župnik, občinski uradniki in delavci družbenega posestva. Z zbranim gradivom je načrtno razčlenila vaško življenje, ki se je razvijalo do leta 1964. Leta 1965 je nadaljevala delo na terenu z intervjuji. Pomemben del teh raziskav je bil preučevanje kmetovega ponašanja do upravnih sprememb, do reform v poljedelstvu, do upravljanja zemlje in gozda, do načrtov za gospodarsko izboljšanje jezerske površine, do obveznih dajatev in do prizadevanja mladih. Glede na predvojno socialno in gospodarsko strukturo prebivalcev Žerovnice in glede razmerja do procesov modernizacije, je razlikovala manjšo skupino bogatejših kmetov in večjo skupino takih obdelovalcev zemlje, ki so prisiljeni biti tudi v službi. Poleg teh je zabeležila nekaj revnejših vaščanov, ki niso bili odvisni od obdelovanja zemlje, in razvijajočo skupino, ki jo avtorica imenuje „novo elito“. Terensko delo je končala leta 1969.

Winnerjeva je preučevala življenje prebivalcev Žerovnice iz več vidikov. Tako je pokazala obravnavano vas v perspektivi njene zgodovine, dalje notranjo strukturo vasi, njene socialne, gospodarske in politične institucije ter njihove medsebojne odnose. Razpravljala je tudi o pogledih posameznikov in skupine na okolje in na svetovni nazor. Temeljito je analizirala strukturalno razmerje te vaške skupnosti do večje družbe, katere del je, in njen odnos do družbenih sprememb.

Pomembno je končno poglavje, kajti v njem razpravlja primerjalno na podlagi Kluckhohnove in Fosterjeve teorije o raziskavah, ki jih je avtorica opravila v vasi Žerovnica. Razumljivo je, da se avtorica opira na teorije ameriške kulturne antropologije, saj izhaja iz te šole. Z ozirom na raziskavo kmečke kulture v Žerovnici (na tem mestu naj bo omenjeno, da so ameriški kulturni antropologi v petdesetih letih posvečali precej pozornosti tudi raziskavam kmečke kulture v moderni družbi) razpravlja o vprašanju svetovnega nazora prebivalcev Žerovnice na podlagi teorije „sistema vrednot“